

Євген АНГЕЛ

АДАМ МІХНІК
У ПОШУКАХ СВОБОДИ. ЕСЕЇ ПРО ІСТОРІЮ ТА
ПОЛІТИКУ.

Книжка «У пошуках свободи» є збірником есе Адама Міхніка, які виходили друком з кінця 60-х років ХХ століття і до сьогодні. Його упорядники намагалися відібрати твори, які є найбільш знаковими та вартими уваги. Їхня концепція виражена у назві книжки – «У пошуках свободи. Есеї про політику та історію». Звернемо увагу саме на другу частину назви, адже вона дійсно відображає змістове наповнення збірника, наштовхуючи нас на певні очікування, підтверджені біографією автора. З одного боку, Адам Міхнік історик за фахом, а з другого – людина близька до політики: опозиціонер, політв'язень, учасник «Солідарності», творець опозиційної газети. Отже, не викликає здивування детальний та цікавий аналіз історичних подій, які є каркасом для ширшого кола питань, зокрема політики та ідеології.

Читаючи есе Міхніка, у нас не виникає сумнівів щодо його поглядів на систему політичного життя Польщі. Політичні протистояння впродовж останнього століття відбувалися під знаком боротьби двох ідеологій, які розвинулися на межі ХІХ та ХХ століть. У вступі Міхнік розповідає про 1968 рік, який виявив, «що є в польській думці консервативного, тупого, шовіністичного, просякнутого ксенофобією»¹. Інтелектуал намагається пояснити, чому такі настрої були поширені серед поляків, заглиблюючись в історію польської

¹ Адам Міхнік. У пошуках свободи. Есеї про історію та політику. – К., Дух і літера, 2009. – С. 10.

політичної традиції, національних переконань, які б дали відповідь на сучасні проблеми. Міхнік знаходить відповідь у двох історичних персонах: Пілсудському та Дмовському. Вони «представляли дві різні філософії політики: для соціалістів політика була способом втілення соціалістичного ідеалу; для націонал-демократів – мистецтвом втілення конкретної мети в конкретних обставинах»². Крім того, їхні погляди представляють дві різні візії Польщі: ягайлонської та есдеківської, які відповідають вказаним вище «філософіям».

Пілсудський не був націоналістом, оскільки уявляв Польщу як державу багатьох народів. Як вказує Міхнік, польський «вождь» виріс на Віленщині, специфічному регіоні, де живуть різні народи: литовці, поляки, татари. Така атмосфера не сприяла розквіту ксенофобських почуттів. Протилежних поглядів дотримувався Дмовський, який у «Думках модерного поляка» критикує толерантну політику щодо сусідів та нацменшин, оскільки вона є насмішкою над ідеєю польською незалежності³. Пілсудський представляв так звану ягайлонську візію, яка розглядала Польщу як спільну батьківщину усіх народів, котрі населяли колишню Річ Посполиту. Ми пам'ятаємо про те, що Пілсудський спочатку виношував ідею створення (чи «відновлення») держави трьох народів: польського, литовського та українського. Дмовський, навпаки, бачив загрозу з боку інших народів та їхніх національних рухів.

Політики дотримувалися і протилежних поглядів на суспільний розвиток Польщі. Соціалісти наголошували на подоланні суспільного конфлікту, а націонал-демократи наголошували на національному. Ворог у вигляді євреїв, німців, росіян, русинів був видимою ціллю на противагу більш «розмитому» класовому ворогу в ідеях соціалістів. Таким чином, лише на принципі «Польща для поляків» неможливо було побудувати незалежну Польщу.

Візія Дмовського передбачала антисемітизм, який повинен був стати об'єднавчим фактором для всіх верств суспільства. «В доктрині Дмовського, антисемітизм слугував цементом у споруді модерної польської нації»⁴. Недовіра до представників іншого народу стала

² Там само. – С. 57.

³ Там само. – С. 56.

⁴ Там само. – С. 10.

одним із принципів виховання поляків: саме ендеківський антисемітизм був основою для антисіоністської кампанії 1968 року. Як ми знаємо, того року Адама Міхніка разом з кількома іншими студентами було заарештовано, що викликало масові студентські мітинги. У результаті, режим розпочав репресії, спрямовані супроти інтелігенції та «сіоністів». Комуністичний режим мобілізував націоналістичні настрої поляків, перевівши вектор «народного невдоволення». Загалом проблема антисемітизму є однією з центральних у книжці. Наприклад, всі есе третього розділу присвячені темі Голокосту та взаємин поляків з євреями. У дослідженні порушується питання витоків антисемітизму, а саме: ідеології партії Дмовського. Ендеківська ідеологія посприяла тому, що у Польщі євреїв асоціювали з комуністами. Як вказує Міхнік, антисеміти проводили погроми, але чомусь антипольських акцій з боку євреїв не було.

Адам Міхнік підкреслює складність історичних процесів, яка породжує здавалося б неможливі комбінації політичних поглядів. Наприклад, польське націоналістичне підпілля було антисемітським, проте, воно боролось проти німців, а тому допомагало рятувати євреїв. «Ось специфічний польський парадокс – на окупованій польській землі можна було бути водночас антисемітом, героєм антигітлерівського опору та учасником заходів із порятунку євреїв»⁵. Для порівняння на думку спадають проби пера українських націоналістів у історіописанні, зокрема стосовно «доведення» фактів того, як ОУН допомагало євреям.

Як вказує Адам Міхнік, після закінчення Другої світової війни проблема взаємин поляків та євреїв переродилася в інший формат – поляки-поляки. На думку Міхніка, в часи війни кожен був причетний до зникнення євреїв: чи то реальний вбивця, чи людина, яка побоялася допомоги. Утім, автор не визнає поняття колективної відповідальності. Міхнік, апелюючи до свого польсько-єврейського походження, вказує, що неправильно екстраполювати провину на всіх поляків, навіть на сучасних жителів Єдвабного, тобто нащадків тих, хто вбивав євреїв. Та й взагалі, питання провини надто складне. До того ж, воно ускладнюється різними політичними маніпуляціями.

⁵ Там само. – С. 232.

Наприклад, досить часто виправдовують польський антисемітизм, наводячи аргумент про його антикомуністичне спрямування. Міхнік, іронізуючи, звертає увагу на особливості ставлення до євреїв у Польщі: «Скажу саркастично: нормальний, здоровий антисемітизм – то такий антисемітизм, який каже: «Адам Міхнік – єврей, а тому він – хуліган». Але більш витончений польський антисемітизм каже так: «Адам Міхнік є хуліганом, а тому, мабуть, він – єврей»⁶.

Якщо ж звернутися до авторського стилю письма, то хотілося б підкреслити, що Адам Міхнік постійно застосовує аналіз протиставлень, дуалізму явищ. Протистояння ендеківської та ягайлонської Польщі лежить в основі її політичного життя впродовж останньої сотні років. «Ідейна полеміка – така вже логіка політичної боротьби – завжди схиляється до надмірного висвітлення вад опонента і вибілювання власних спотикань»⁷. Адам Міхнік постійно намагається показати багатосторонність речей, конфлікт ідей. Наприклад, він називає основні пункти політичних суперечок щодо того, якою має бути II Річ Посполита: «моноетнічною чи громадянською, толерантною – демократичною?»⁸. «Націонал-демократія не була однорідним явищем» чи «соціалізм багатозначний» – приклади традиційних для автора характеристик. Він завжди показує два боки медалі, навіть у ставленні до зрадників, оскільки історичні події та явища завжди неоднозначні. Навіть, якщо подивитися на назви есе, то побачимо такі ж формулювання: «Келецький погром: два рахунки сумління», «Гниди та ангели», «Хами та ангели», «Князь та жебрак».

Один із розділів книжки присвячений особистостям, які стали знаковими як для польської історії, так і для автора. Антоній Слонімський, Ян Юзеф Ліпський, Єжи Ґедройць, Яцек Куронь – його друзі та вчителі. Есе про їхнє життя (вчинки та погляди) стають для нас своєрідним екскурсом у минулі епохи. Аналіз поглядів та вчинків заглиблює в життя Польщі, зокрема політичні перипетії. Наприклад, Антоній Слонімський: «типовий поляк єврейського походження, який любив Польщу та служив їй, плакаючи гордістю пам'ять про

⁶ Там само. – С. 277.

⁷ Там само. – С. 236.

⁸ Там само. – С. 227.

своїх єврейських предків»⁹. Ян Юзеф Лепський охарактеризований, як «сіль польської землі. Дитя варшавської інтелігенції, підпільник АК, вояк Варшавського повстання, ... урешті голова Польської Соціалістичної Партії»¹⁰. Крім того, він ще й прихильник співпраці з сусідніми народами, запеклий супротивник антисемітизму. Єжи Ґедройць, за словами Міхніка, – «найбільший з-поміж польських емігрантів»¹¹. Як вказує автор, Ґедройць був людиною, що не боялася говорити правду, за що часто була критикована іншими поляками. Наголос на цьому є досить важливим, оскільки Міхнік і сам звертається до драгливих тем, які неоднозначно сприймаються в суспільстві.

Останній розділ книги присвячений Польщі після Оксамитової революції. Хоча Адам Міхнік звертається до проблем сучасної Польщі, проте стиль постановки проблеми той самий. Єдина відмінність у тому, що акцент на історичному «каркасі» трохи менший. На відміну від есе 60-80-х років, «післяреволюційні» есе Міхніка мають ширше політичне спрямування. Утім, він не забуває звертатися до історичних прикладів для того, щоб проілюструвати сучасність. Наприклад, він описує спротив ендеків щодо першого президента Польщі Габрієля Нарутовича, коли демократія зіграла роль стічної канави. Автор застерігає читачів від такої ж канави у сучасній Польщі. Він не хоче, щоб колись якийсь польський президент повторяв слова Нарутовича: «Ви маєте рацію, це не Європа. Ці люди краще б почувалися під тими, хто сидів у них на шиї та бив їх по морді»¹².

Також його цікавлять питання люстрації. Люстрація – це традиційний для польського націоналізму пошук ворогів. У цьому контексті він виправдовує генерала Ярузельського, ставлячи комуністичного лідера на один рівень з Лехом Валенсою. Інтелектуал закликає владу припинити пошуки злочинців минулого, а почати шукати сучасних: корупціонерів, вбивць тощо.

На завершення хотілося б сказати, що «У пошуках свободи. Есеї про історію та політику» є надзвичайно цікавим прикладом аналізу

⁹ Там само. – С. 160.

¹⁰ Там само. – С. 169.

¹¹ Там само. – С. 176.

¹² Там само. – С. 376.

польської історії. З одного боку, есе надзвичайно різноманітні, написані у різні періоди часу, а з другого – їх об'єднують загальні тези та проблеми, які є надважливими для польської історії та сьогодення.